

10. Шайкан В. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія / Валентина Шайкан. – Кривий Ріг, 2005.
11. Dean M. Collaboration in the Holocaust. Crimes of the local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944 / Martin Dean. – New York, 2000.
12. Kangeris K. „Closed“ Units of Latvian Police – Lettische Schutzmannschaften – Bataillon: Research Issues and Pre-History / Karl Kangeris // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia. – Riga, 2005.
13. Pohl D. The Murder of Ukrainian's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine / Dieter Pohl // The Shoa in Ukraine: History, Testimony, Memorialization. – Bloomington, 2008.
14. Rudite V. Members of the Arajs Commando in Soviet Court Files: Social Position, Education, Reasons for Volunteering, Penalty / Victor Rudite // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia. – Riga, 2005.
15. Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / Hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage. – Hamburg, 1995.

УДК 39 (477) «19/20»

Динаміка чисельності сільського населення України: за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр.

Скляр В. М.

Скляр В. М. Динаміка чисельності сільського населення України: за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр. Стаття присвячена дослідженню демографічних процесів в українському селі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. досліджуються зміни чисельності сільського населення та особливості його територіального розміщення. Розкрито причини скорочення чисельності сільських мешканців.

Ключові слова: Україна, демографічні процеси, сільське населення, зміни чисельності, територіальне розміщення

Скляр В. Н. Динамика численности сельского населения Украины: по материалам переписей 1989 и 2001 гг. Статья посвящена изучению демографических процессов в украинском селе в конце ХХ – начале ХХІ ст. На основе анализа статистических материалов переписей населения 1989 и 2001 гг. исследуются изменения численности сельского населения и особенности его территориального размещения. Показаны причины сокращения численности сельских жителей.

Ключевые слова: Украина, демографические процессы, сельское население, изменения численности, территориальное размещение.

Sklyar V. N. Dynamics of quantity of rural population of Ukraine (on materials of censuses 1989 and 2001 years). The article is devoted to the study of demographic processes in the Ukrainian rural areas at the end of XX – beginning XXI cen. On the basis of analysis of the statistic materials of the censuses of population 1989 and 2001 years investigate the changes of the quantity of population and the features of his territorial placing. The reasons of reduction of the quantity of villagers are revealed.

Key words: Ukraine, demographic processes, the rural population, changes the quantity, territorial location.

Демографічна ситуація в сучасній Україні характеризується кризовими явищами, які особливо відчутно відбиваються на сільському населенні. Українське селянство залишається носієм традиційної української ідентичності, незважаючи на катаклізми ХХ ст. Розкуркулення, околгоспнення, гоніння на Церкву підірвали багатовікові звичаї та традиційний спосіб життя селянства, три голодомори та дві світові війни ослабили його демографічний потенціал. Однак українське село продовжує і сьогодні бути «донором» людських ресурсів для урбаністичного середовища.

Попри те, що українське село належить до традиційної тематики вітчизняної гуманітаристики, окремі аспекти цієї важливої наукової проблематики залишаються малодослідженими. Насамперед це стосується дослідження демографічних процесів на основі аналізу статистичних матеріалів. Демографічні процеси в сучасній Україні знайшли відображення в науковому доробку українських демографів [10, 12, 23], географів [6, 7, 9], істориків [2, 11, 14], економістів [1, 20], філософів [13], політологів [8] та соціологів [15]. Фундаментальне дослідження демографічної ситуації в сучасному селі та зважена наукова оцінка перспектив його розвитку належить О. Г. Рогожину [18]. Дослідженню витоків, сутності та наслідків демографічної кризи в Україні присвячені колективні монографії науковців Інституту демографії та соціальних досліджень та Інституту економіки НАН України [3, 4, 5].

Опираючись на науковий доробок української гуманітаристики та опрацювання статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. [16,

17], і проводилося дослідження демографічних процесів в українському селі. На основі даних переписів підготовлені авторські таблиці. Аналіз статистичних даних дозволив виявити не лише загальні тенденції, але й встановити регіональні відмінності в змінах чисельності та територіальному розміщенні сільського населення, що уточнює усталену оцінку демографічної ситуації в українському селі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Загальна чисельність сільського населення України складала в 1989 році 17 154 803 особи, а в 2001 році скоротилася до 15 950 173 осіб. Тобто, за 1989 – 2001 рр. його чисельність зменшилася на 1 204 630 осіб (7,02%) [21]. Темпи скорочення чисельності сільського населення були дещо вищими, ніж міського – 5,85% та всього населення України – 6,24%. Доволі значною була й частка сільського населення в скороченні загальної чисельності населення України за 12 років – 37,51% [19]. Динаміка чисельності сільських мешканців за 1989–2001 рр. мала значні територіальні відмінності.

Захід України. Чисельність сільського населення в Західному регіоні зменшилася з 5 100 163 осіб у 1989 році до 5 052 916 осіб у 2001 році, тобто досить не істотно – лише на 0,93% (47 247 осіб) [21]. Темпи скорочення чисельності сільського населення в цьому регіоні були нижчими, ніж міського – 2,46% та всього населення – 1,66%. Рівень частки сільського населення в скороченні чисельності всього населення регіону за 1989 – 2001 рр. становив 29,38%. Досить незначною була також і частка регіону в скороченні загальної чисельності сільського населення в Україні – лише 3,92% [19].

Напрями змін чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. відрізнялися за окремими західними областями. Зокрема, у двох із них спостерігалось її зростання: Закарпатській – на 7,45% (55 031 особу) та Чернівецькій – на 0,80% (4 379 осіб) [21]. Чисельність міського населення в цих двох областях, навпаки, скоротилася. Протилежні напрями змін чисельності сільського та міського населення призвели до того, що загальна чисельність населення Закарпатської області за цей час збільшилася, а Чернівецької, навпаки, зменшилася [19].

В інших п'яти західних областях за 1989–2001 рр. спостерігалось зменшення чисельності сільського населення: Тернопільській – на 5,05% (34 978 осіб), Львівській – на 3,89% (43 418 осіб), Волинській – на 2,55% (13 880 осіб), Рівненській – на 1,60% (10 189 осіб), Івано-Франківській – на 0,51% (4 192 особи) [21]. У Волинській, Рівненській, Тернопільській областях чисельність сільського населення зменшувалася на тлі приросту чисельності міського. В Івано-Франківській області темпи скорочення числа сільського та міського населення фактично не відрізнялися, а у Львівській чисельність міського населення скорочувалася інтенсивніше, ніж сільського [19].

Центр України. Серед усіх чотирьох регіонів України найбільш істотного скорочення чисельності, насамперед унаслідок розгортання депопуляційних процесів, зазнало сільське населення Центрального регіону. Його чисельність складала в 1989 році 6 712 846 осіб, а в 2001 році – 5 811 115 осіб, тобто зменшилася на 13,43% (901 731 особу) [21]. Темпи скорочення чисельності сільського населення в центральних областях були значно вищими, ніж міського та всього населення, відповідно, 2,80% та 7,04%. Загальна чисельність населення Центрального регіону зменшилася переважно завдяки сільському населенню. Частка сільських мешканців у скороченні чисельності всього населення регіону за 1989–2001 рр. становила 76,09%. В основному за рахунок центральних областей зазнала істотного скорочення й загальна чисельність сільського населення України – 74,86% [19].

Темпи скорочення чисельності сільського населення за 1989–2001 рр. мали значні відмінності за окремими центральними областями. Серед усіх областей не лише в регіоні, а й у цілому в Україні, найбільш високі темпи скорочення чисельності сільського населення як в абсолютних, так і у відносних показниках спостерігалися в Чернігівській області – на 21,63% (143 393 особи). Істотно скоротилася також чисельність сільського населення в інших центральних областях: Сумській – на 16,51 % (90 739 осіб), Житомирській – на 14,84% (107 490 осіб), Київській – на 13,66 % (123 277 осіб), Хмельницькій – на 12,59% (101 300 осіб), Полтавській – на 11,80% (90 601 особу), Вінницькій – на 11,44% (123 394 особи), Черкаській – на 10,25% (74 358 осіб), Кіровоградській – на 9,48% (47 179 осіб) [21]. У всіх областях регіону темпи скорочення чисельності сільського населення виявилися вищими, ніж міського [19].

Загальна чисельність сільського населення Західного та Центрального регіонів становила в 1989 році 11 813 009 осіб, а в 2001 році зменшилася до 10 864 031 осіб. За 12 років скорочення складало 948 978 осіб (8,03%) [21]. Темпи зменшення чисельності сільського населення в цих регіонах були значно вищими, ніж міського – 2,69% та всього населення – 5,07%. Частка сільського населення в скороченні чисельності всього населення Західного та Центрального регіонів за 1989–2001 рр. становила 70,51%. За рахунок цих регіонів, насамперед центральних областей, зменшилася також і загальна чисельність сільського населення України – 78,78% [19].

Південь України. На відміну від Західного та Центрального регіонів, чисельність сільського населення Півдня залишалася порівняно меншою, хоча також зазнала скорочення за 1989–2001 рр. на 122 879 осіб (3,28%). Зокрема, вона становила в 1989 році 3 742 682 особи, а в 2001 році зменшилася до 3 619 803 осіб [21]. Темпи скорочення чисельності сільського населення на Півдні були значно нижчими, ніж міського – 6,73% та всього населення – 5,78%. Частка сільського

населення у скороченні загальної чисельності населення регіону за 1989–2001 рр. була порівняно незначною – 18,60%. Ще меншим виявився рівень частки сільського Південного регіону в скороченні чисельності сільського населення України – лише 10,20% [19].

У змінах чисельності сільських мешканців спостерігалися відмінності за окремими областями Півдня України. З одного боку, у переважній більшості південних областей спостерігалось істотне скорочення його чисельності: Миколаївській – на 6,57% (30 069 осіб), Дніпропетровській – на 6,40% (41 691 особу), Запорізькій – на 6,36% (32 197 осіб), Одеській – на 5,36% (48 199 осіб). У Херсонській області темпи скорочення були значно нижчими – 2,36% (11 348 осіб). З іншого боку, чисельність сільського населення в Криму за цей час, навпаки, зросла – на 5,44% (40 625 осіб) [21]. Цей приріст відбувся за рахунок повернення раніше депортованих народів, насамперед кримських татар, які оселялися переважно в сільській місцевості. У Криму зростання чисельності сільського населення відбувалося на тлі скорочення числа міського – на 1,20%. Темпи скорочення чисельності сільського населення виявилися меншими, порівняно з міським у всіх південних областях, за винятком Миколаївської [19].

Схід України. Найменшою, порівняно з трьома іншими регіонами, залишалася чисельність сільського населення в найбільш урбанізованому Східному регіоні. Зокрема, у 1989 році вона становила 1 599 112 осіб, а в 2001 році зменшилася до 1 466 339 осіб. За 12 років скорочення складало 132 773 особи (8,30%) [21]. За темпами зменшення чисельності сільського населення в абсолютних та у відносних показниках Східний регіон посідав друге місце після Центрального. Темпи скорочення чисельності сільського населення протягом 1989 – 2001 рр. на Сході України характеризувалися дещо меншими показниками, ніж міського – 9,74% та всього населення – 9,54%. Частка сільського населення в скороченні чисельності населення регіону складала 12,27%. Незначним був і рівень частки Східного регіону в скороченні чисельності всього сільського населення в Україні – 11,02% [19].

Незначні відмінності в темпах скорочення чисельності сільських мешканців за 1989–2001 рр. спостерігалися за окремими областями Східного регіону. Так, у Луганській області їхня чисельність зменшилася на 9,05% (35 509 осіб), Харківській – на 8,28% (56 838 осіб), Донецькій – на 7,77% (40 426 осіб) [21]. У всіх східних областях чисельність сільського населення скорочувалася дещо повільніше, ніж міського [19].

Загальна чисельність сільського населення в Південному та Східному регіонах залишалася значно меншою, ніж у Центральному та Західному. Так, у 1989 році його чисельність у південних та східних областях становила 5 341 794 особи, а в 2001 році вона зменшилася до 5 086 142 осіб. За 1989–2001 рр. скорочення складало 4,79% (255 652 особи) [21]. Темпи скорочення чисельності сільського населення на

Півдні та Сході України за цей час визначалися меншими показниками, ніж міського та всього населення, відповідно, 8,23% та 7,49%. Частка сільського населення в скороченні загальної чисельності населення південних та східних областей за 1989–2001 рр. становила 13,71%. Частка сільського населення цих двох регіонів у скороченні чисельності сільського населення України складала 21,22% [19].

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. свідчить про істотне зменшення загальної чисельності сільського населення України, що відбувалося навіть вищими темпами, ніж міського. Серед чотирьох регіонів його чисельність зазнала найбільш значного скорочення в Центральному регіоні, насамперед за рахунок депопуляції. Зростання чисельності сільських мешканців спостерігалось лише в Закарпатській та Чернівецькій областях – за рахунок природного приросту, а в Криму – за рахунок механічного приросту (репатріації кримських татар).

Головними причинами, що зумовили інтенсивне скорочення чисельності сільського населення в Україні стали депопуляційні процеси, які розгорнулися в північних областях (Чернігівській та Сумській) ще з 60-х рр. XX ст. У 70-х рр. депопуляція охопила центральні області, у 80-ті вона перекинулася на східні, а з початку 90-х рр. її впливу зазнали південні та більшість західних областей.

Безпосередній вплив на зменшення чисельності сільського населення мала і прискорена урбанізація 60-80 рр. XX ст. Масове переселення сільської молоді до міст підживило демографічний потенціал українського села, прискорило процес «старіння» сільського населення. Протягом 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. продовжувалася міграція сільської молоді не лише до міст України, а й за кордон, що негативно впливає на процес природного відтворення сільського населення.

Депопуляційні та міграційні процеси негативно відбилися на сільській поселенській мережі. Відбувається обезлюднення невеликих сіл та хуторів, внаслідок чого вони зникають з мапи України. Так, у 2001 році в Україні нараховувалося 28 814 сільських населених пунктів, майже третина з них (7 754) – деградує, де мешкають переважно люди похилого віку, а також 233 – безлюдні. Особливо багато таких населених пунктів у Чернігівській та Сумській областях. Зокрема, із 1499 сільських населених пунктів Сумської області 803, тобто більшість, належать до категорії деградуючих [1, с. 295]. Зникають села та хутори, де українські селяни жили не одне століття.

Територіальне розміщення сільського населення України істотно відрізнялося від розселення міського населення. Захід України. Частка Західного регіону серед загальної чисельності сільського населення України зросла з 29,73% у 1989 році до 31,68% у 2001 році, тобто на 1,95% [22]. Отже, статистичні дані свідчать про те, що майже третина сільського населення України зосереджена лише в семи західних

областях. Для порівняння, частка регіону серед міського населення України була майже втричі меншою й складала в 2001 році лише 13,93% [19]. За 1989–2001 рр. збільшився рівень частки кожної із семи західних областей серед сільського населення України. Найбільшою не лише в Західному регіоні, але й серед усіх областей, залишалася частка Львівщини – 6,72% у 2001 році [22]. До того ж, рівень частки кожної західної області був істотно вищим серед сільського населення, порівняно з міським [19].

Центр України. Серед чотирьох регіонів України найвищий рівень частки в загальній чисельності сільського населення належав Центральному регіону, незважаючи на його скорочення з 39,13% у 1989 році до 36,43% у 2001 році, тобто на 2,70% [22]. Рівень частки регіону серед усього сільського населення був істотно вищим, ніж серед усього міського, і складав у 2001 році 30,46% [19]. Протягом 1989–2001 рр. зменшилася також і частка кожної із дев'яти центральних областей у загальній чисельності сільського населення. Найвищою в регіоні та другою серед всіх областей України (після Львівської) була частка Вінницької області серед сільського населення – 5,99% у 2001 році [22]. Крім того, рівень частки кожної із центральних областей серед сільського населення продовжував залишатися вищим, ніж серед міського [19].

Разом частка Західного та Центрального регіонів серед загальної чисельності сільського населення України становила в 1989 році 68,86%, а в 2001 році зменшилася до 68,11%, тобто на 0,75% [22]. Отже, 2/3 сільського населення України зосереджені на теренах західних та центральних областей. Для порівняння, серед міського населення частка цих регіонів залишалася істотно нижчою – лише 44,39% у 2001 році, тобто не досягала й половини чисельності населення урбаністичного середовища України [19].

Південь України. Рівень частки Південного регіону в загальній чисельності сільського населення України виявився порівняно меншим, ніж Західного та Центрального, хоча протягом 1989–2001 рр. спостерігалось його зростання з 21,82% до 22,70%, тобто на 0,88% [22]. Крім того, на відміну від Заходу та Центру, частка Півдня у 2001 році серед сільського населення залишалася меншою, ніж серед міського населення – 28,37% [19]. За 1989 – 2001 рр. спостерігалось зростання частки кожної з південних областей, а також АР Крим, у загальній чисельності сільського населення України. Найвищим у регіоні був рівень частки Одеської області – 5,34% у 2001 році [22]. До того ж, рівень часток Дніпропетровської, Запорізької та Одеської областей серед сільського населення був меншим, ніж серед міського, а Миколаївської та Херсонської областей, а також АР Крим, навпаки, більшим [19].

Схід України. Найменшою за рівнем серед чотирьох регіонів залишалася частка Східного регіону в загальній чисельності сільських мешканців України. Зокрема, в 1989 році вона становила 9,32%, а в

2001 році – 9,19%, тобто зменшилася на 0,13% [22]. Для порівняння, частка регіону в загальній чисельності міського населення України була майже втричі вищою – 27,24% у 2001 році [19]. Частка кожної зі східних областей серед сільського населення України залишалася досить незначною. Найвищим у регіоні залишався рівень частки Харківської області – 3,95% у 2001 році [22]. Натомість рівень частки кожної із цих урбанізованих областей серед міського населення був істотно більшим. Зокрема, у 2001 році частка Донецької області серед сільського населення складала лише 3,01%, а серед міського – учетверо більше (13,46%) [19]. Тобто, на Донеччині мешкав кожен 7-й міський і лише кожен 33-й сільський житель України.

Разом частка Південного та Східного регіонів у загальній чисельності сільського населення України в 1989 році становила 31,14%, а в 2001 році – 31,89%, тобто зросла на 0,75% [22]. У цих двох регіонах зосереджувалося менше третини всього сільського населення України. Для порівняння, частка Півдня та Сходу серед міського населення в 2001 році становила 55,61% [19].

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволив визначити основні тенденції в динаміці чисельності сільського населення, виявити територіальні відмінності в його розміщенні. Зменшення чисельності сільських мешканців відбулося в усіх чотирьох регіонах та 22-х областях. Головною ознакою демографічних процесів в Україні стала депопуляція, яка ще з 60-х рр. XX ст. розгорнулася серед сільського населення, а з початку 90-х рр. охопила й міське населення. Депопуляційні процеси призвели до значного скорочення загальної чисельності населення України за 1989–2001 рр., найбільше у Центральному та Східному регіонах. Міграційні процеси також впливали на зменшення чисельності сільського населення.

У результаті відмінностей у динаміці чисельності сільських мешканців за окремими регіонами та областями протягом 1989–2001 рр. дещо змінилося і його територіальне розміщення. Збільшилася частка населення, розселеного в Західному та Південному регіонах, за рахунок її зменшення в Центральному та Східному. Незважаючи на ці зміни, більшість міського населення зосереджувалася в Південному та Східному регіонах, а більшість сільського, як і всього населення – у Західному та Центральному.

Масова міграція сільської молоді до міст ще більше загострює демографічну кризу, що прискорює процеси старіння сільського населення та руйнації сільської поселенської мережі. Подолання цих негативних тенденцій не можливе без реальної, а не декларативної державної політики соціально-економічного відродження села, метою якої стало б наближення рівня життя селян до рівня мешканців міст. Враховуючи що забезпечення продовольством стає важливою

глобальною проблемою, сільське господарство повинно стати важливою складовою соціально-економічного поступу України в ХХІ столітті. А це можливо лише за умови призупинення депопуляції сільського населення та збереження сільської поселенської мережі.

Таблиця 1

Чисельність сільського населення

	1989	2001	1989–2001	
	осіб	осіб	осіб	%
Україна	17 154 803	15 950 173	-1 204 630	-7,02
Захід і Центр	11 813 009	10 864 031	-948 978	-8,03
Захід	5 100 163	5 052 916	-47 247	-0,93
Волинська	544 383	530 503	-13 880	-2,55
Закарпатська	739 154	794 185	+55 031	+7,45
Івано-Франківська	824 195	820 003	-4 192	-0,51
Львівська	1 115 398	1 071 980	-43 418	-3,89
Рівненська	637 560	627 371	-10 189	-1,60
Тернопільська	693 087	658 109	-34 978	-5,05
Чернівецька	546 386	550 765	+4 379	+0,80
Центр	6 712 846	5 811 115	-901 731	-13,43
Вінницька	1 078 260	954 866	-123 394	-11,44
Житомирська	724 104	616 614	-107 490	-14,84
Київська	902 782	779 505	-123 277	-13,66
Кіровоградська	497 711	450 532	-47 179	-9,48
Полтавська	767 555	676 954	-90 601	-11,80
Сумська	549 582	458 843	-90 739	-16,51
Хмельницька	804 518	703 218	-101 300	-12,59
Черкаська	725 412	651 054	-74 358	-10,25
Чернігівська	662 922	519 529	-143 393	-21,63
Південь і Схід	5 341 794	5 086 142	-255 652	-4,79
Південь	3 742 682	3 619 803	-122 879	-3,28
Дніпропетровська	651 379	609 688	-41 691	-6,40
Запорізька	506 179	473 982	-32 197	-6,36
Миколаївська	457 956	427 887	-30 069	-6,57
Одеська	899 196	850 997	-48 199	-5,36
Херсонська	481 746	470 398	-11 348	-2,36
Крим	746 226	786 851	+40 625	+5,44
Схід	1 599 112	1 466 339	-132 773	-8,30
Донецька	520 616	480 190	-40 426	-7,77
Луганська	392 246	356 737	-35 509	-9,05
Харківська	686 250	629 412	-56 838	-8,28

Таблиця 2

Територіальне розміщення сільського населення

	1989	2001	1989–2001		1989	2001	1989–2001
Україна	100,0	100,0	0,00	Сумська	3,20	2,88	-0,32
Захід і Центр	68,86	68,11	-0,75	Хмельницька	4,69	4,41	-0,28
Захід	29,73	31,68	+1,95	Черкаська	4,23	4,08	-0,15
Волинська	3,17	3,33	+0,16	Чернігівська	3,86	3,26	-0,60
Закарпатська	4,31	4,98	+0,57	Південь і Схід	31,14	31,89	+0,75
Ів.-Франківська	4,80	5,14	+0,34	Південь	21,82	22,70	+0,88
Львівська	6,50	6,72	+0,22	Дніпропетров.	3,80	3,82	+0,02
Рівненська	3,72	3,93	+0,21	Запорізька	2,95	2,97	+0,02
Тернопільська	4,04	4,13	+0,09	Миколаївська	2,67	2,68	+0,01
Чернівецька	3,19	3,45	+0,26	Одеська	5,24	5,34	+0,10
Центр	39,13	36,43	-2,70	Херсонська	2,81	2,95	+0,14
Вінницька	6,29	5,99	-0,30	Крим	4,35	4,93	+0,58
Житомирська	4,22	3,86	-0,36	Схід	9,32	9,19	-0,13
Київська	5,26	4,89	-0,37	Донецька	3,03	3,01	-0,02
Кіровоградська	2,90	2,82	-0,08	Луганська	2,29	2,23	-0,06
Полтавська	4,48	4,24	-0,24	Харківська	4,00	3,95	-0,05

Примітки

1. *Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку* / За ред. П. Т. Савлука. – К., 2002.
2. *Вівчарик М.* Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – сер. 90-х рр.) / М. М. Вівчарик. – К., 1998.
3. *Демографічна криза в Україні: причини та наслідки* / Е. М. Лібанова, С. І. Пирожков, Н. С. Власенко. – К., 2003.
4. *Демографічна криза в Україні: проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії* / За ред. В. С. Стешенко. – К., 2001.
5. *Демографічні перспективи України до 2026 р.* / В. Стешенко, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський. – К., 1999.
6. *Джаман В.* Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці, 2003.
7. *Дністрянський М.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів, 2006.
8. *Долішній М.* Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К., 2006.
9. *Заставний Ф.* Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів, 1994.

10. *Зінич В.* Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В. Т. Зінич. – К., 2004.
11. *Касьянов Г.* Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. В. Касьянов. – К., 2008.
12. *Копчак С.* Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття: статистико-демографічне дослідження / С. Копчак, В. Мойсеєнко, М. Романюк. – Львів, 1996.
13. *Крисаченко В.* Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К., 2005.
14. *Кульчицький С.* Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні (документи і матеріали, перепис 1937 р.) / С. В. Кульчицький. – К., 2003.
15. *Паніна Н.* Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К., 2005.
16. *Національний склад населення України.* – Ч. 1. (За даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991.
17. *Національний склад населення та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року* / За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2003.
18. *Рогожин О.* Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання / О. Г. Рогожин. – К., 2004.
19. *Розрахунки* автора за статистичними даними переписів 1989 та 2001 рр.
20. *Соціальна сфера села: регіональний аспект* / За ред. П. Т. Савлука. – К., 2003.
21. *Таблиця 1.* Чисельність сільського населення.
22. *Таблиця 2.* Територіальне розміщення сільського населення
23. *Хомра О.* Міграція на Україні: етнодемографічний аспект / О. У. Хомра // Вісник АН України. – 1992. – № 2.

УДК 94(477.54): 316. 347

Компаративний аналіз етнічного складу населення Харківської та Курської губерній наприкінці XIX століття: освітній аспект

Солошенко О. М.

Солошенко О. М. Компаративний аналіз етнічного складу населення Харківської та Курської губерній наприкінці XIX століття: освітній аспект. Досліджено етнічний склад населення Харківської та Курської губерній на основі аналізу даних

Загальноросійського перепису 1897 р. Розглянуто освітній рівень населення, що мешкало на досліджуваній території. Вивчено особливості стану освіти населення за його етнічною структурою.

Ключові слова: Курська губернія, Харківська губернія, перепис населення, регіональні дослідження, транскордонний регіон, поліетнічність, освіта.

Солошенко Е. М. Компаративний аналіз етнічного складу населення Харьковской и Курской губерний в конце XIX века: образовательный аспект. Исследована этническая структура населения Харьковской и Курской губерний по материалам Всероссийский переписи 1897 г. Рассмотрен уровень грамотности и образования населения, проживавших на исследуемой территории. Охарактеризована степень развития образования населения в соответствии с его этнической принадлежностью.

Ключевые слова: Курская губерния, Харьковская губерния, перепись населения, региональные исследования, трансграничный регион, полиэтничность, образование.

Soloshenko E. M. Comparative analysis of population ethnic composition of Kharkov's and Kursk's provinces in the end of XIX century: educational aspect. On the All-Russian census (1897) materials of Kharkov's and Kursk's provinces the ethnic structure of was Kharkov's and Kursk's provinces investigated. The main features of different nations educational level on the probed territory were analyzed. The author researched the population ethnic structures influence on the regions education development process.

Key words: Kursk's province, Kharkov's province, census of population, regional researches, multinational region, education.

В сучасній українській та зарубіжній історіографії особливий актуальності набувають регіональні дослідження, спрямовані на вивчення закономірностей розв'язку окремих регіонів в історичному та культурологічному вимірах з урахуванням природно – географічних, історичних, етнокультурних, економічних, демографічних чинників [11, с. 68-70].

Харківську та частину Курської губернії можна віднести до категорії транскордонного регіону – Слобожанщина – певної території, яка характеризується наявністю етнокультурних зв'язків, спільним історичним минулим та охоплює прикордонні території двох сучасних держав – України та Росії.

Вивчення демографічних, етнічних та етнововних процесів в регіоні є сучасною альтернативою традиційному вивченню економічної та політичної історії краю. Компаративний метод порівняння двох губерній (Харківської – з домінуючим українським населенням та Курської – з російським населенням) на матеріалах перепису 1897 р. є кроком до вивчення соціальної історії, мікро історії, історії